

Výchovné styly a atmosféra v rodině
- efekty na zastávané normy chování

Martin Vávra
CESES FSV UK

martin.vavra@soc.cas.cz

Ve svém textu se zabývám vlivem výchovných stylů, atmosféry v rodině a aktivit v rodině na podobu hodnotového zakotvení jedince. V rámci české sociologie není téma vlivu procesů v rodině na vývoj dětí příliš frekventované. Mnohem častější je zkoumání postojů k rodině, nebo analýza sociodemografických dat vypovídajících o podobě rodiny (například míra rozvodovosti či sňatečnosti) ve společnosti. Netýká se to jen sociologie v ČR. Významní sociologové zabývající se hodnotami sice zmiňují socializaci v rodině jako základní zdroj hodnot individua (Inglehart 1997, Hofstede 2001), ovšem sociologické analýzy konkrétních podob a modalit socializace hodnot v rodině u nich nenalzáme.

Přes řadu změn ve fungování rodiny v moderní společnosti, je to stále rodina, která hraje rozhodující roli ve vytváření hodnotových preferencí a orientací dětí, které jsou v ní vychovávány (Bengtson, Biblarz a Robert 2002, Kohn 1989). Jak ukazují níže, rodina tvoří v mentálních mapách lidí stále velmi významný bod, přestože jeho význam se ve srovnání se stavem před cca 20 lety – což je období o kterém vypovídají data, která analyzuji - poněkud snížil. Proto je důležité zkoumat to, jak tato výchova konkrétně probíhá a jaké jsou její efekty a to zejména s ohledem na pozici rodiny ve společenské struktuře. Konkrétně se zaměřuji na to, jak charakteristiky samotné rodiny a jejího fungování (atmosféra v rodině, tedy určitý souborný ukazatel toho, jak se k sobě členové rodiny navzájem chovají a jak si důvěřují, aktivity v rodině definované jako množství a intenzita různorodých činností v dětství, výchovné styly definované jako základní obecné charakteristiky výchovného působení rodičů na děti) ovlivňují hodnoty zastávané jedinci, kteří výchovou v rodině s určitým fungováním projdou. Jakožto významné intervenující proměnné samozřejmě bereme do úvahy (a snažíme se kontrolovat) „klasické“ sociodemografické charakteristiky rodičů (například věk, příjem, pohlaví, vzdělání). Pro analýzu budou použita zejména data z výzkumu Distinkce a hodnoty 2009 v kterém byli dotazováni respondenti ve věku 30-34 let a současně i jejich rodiče.

Konceptualizace

Podívejme se nyní na to, které koncepty v naší analýze používám, kterými proměnnými je indikuji a jaké mezi nimi předpokládám vztahy. K tomu na úvod jen dvě poznámky. První je,

že, jak píší vývojoví psychologové, „osobnost dítěte se patrně utváří mnohem více tím, co rodiče stále dělají a jak se k němu i k ostatním členům rodiny chovají než tím co mu daleko méně často přikazují a zakazují a čemu je záměrně učí“ (Langmaier, Krejčířová 1998: 248). To právě ukazuje na význam atmosféry v rodině a výchovných stylů. Ovšem ukazuje to i na obtížnost pozitivní změny ve výchově, protože změna neznamena ani zdaleka jen použití jiných „strategií“ a „metod“ výchovy ale jiné chování k sobě navzájem uvnitř rodiny. Zadržet pak – to, že se soustředí na vliv dění uvnitř rodiny neznamena, že bych ignoroval širší společenské vlivy na podobu norem. Tyto vlivy „společenských struktur“ se ovšem často projevují právě v rodině a díky rodině. Jak píše Melvin Kohn "sociální třída je rozhodujícím způsobem spojena s výchovnými hodnotami. Rodiče ze střední třídy pravděpodobněji budou ve svých dětech pěstovat autonomii, zatímco rodiče z dělnické třídy konformitu vůči z vnějšku daným standardům" (Kohn 1989: xix). Rodiče vlastně své děti vychovávají pro svět tak jak jej oni ve svých pozicích zažívají a chápou, což je samozřejmě pochopitelné. Ovšem toto může mít výrazné důsledky například na omezení možné sociální mobility.

Výchovné styly

Výchovné styly vyjadřují celkovou výchovnou „strategii“ rodičů respondenta (samozřejmě tak, jak ji v současnosti interpretuje sám respondent, který o nich vypovídá). To že na podobu zastávaných norem chování mají vliv výchovné styly používané v rodině původu jistě není ničím novým. Zcela nové nejsou ani konkrétní poznatky o jejich vlivu. Mezi ty nejvýznamnější patří to, že autoritativní/demokratický výchovný styl¹, tedy způsob výchovy v němž je kladen důraz na emoční podporu a komunikaci mezi rodiči a dětmi a zároveň na pozitivní vedení dětí a na dohled nad nimi (Čáp, Mareš 2007) společně se stabilitou rodiny a pozitivním emočním klimatem přispívají k větší morální permisivitě, tedy k větší ochotě tolerovat různé typy chování.

V následující tabulce vidíme, jaké výchovné styly byly v rodině nejvíce frekventované (čím nižší hodnota průměru, tím více byl daný styl podle respondentů v jejich rodinách používán). Respondenti volili vždy na škále 1-4, kde 1 znamenalo, že daný způsob výchovy zcela odpovídá jejich zkušenosti a 4 naopak, že zcela neodpovídá.

Tabulka 1: Výchovné styly v rodině původu z pohledu respondentů – „dětí“

¹ Na rozdíl od stylu autoritářského, kladoucího důraz na kontrolu a přísnost a stylu „volného“, který neklade důraz v podstatě na nic a představuje ve svém plném uplatnění nejspíše lhostejnost vůči dětem a nezáměr o ně.

	Průměr	Variační koeficient
Rodiče dbali na to, abych měl/a dobrý prospěch ve škole.	1,62	0,43
Rodiče chtěli vědět, jak, kde a s kým trávím svůj volný čas	1,66	0,41
O rozhodnutích rodičů se nediskutovalo, muselo se poslouchat	1,78	0,38
Rodiče velmi dbali na dodržování pořádku	1,83	0,34
Rodiče mě podporovali za každé situace	1,90	0,36
Když po mně rodiče něco chtěli, vysvětlili mi proč	1,91	0,38
Rodiče se mi snažili porozumět	1,91	0,34
Často jsem musel/a pomáhat v domácnosti	1,96	0,40
Rodiče si se mnou hodně povídali	2,03	0,38
Rodiče mě nechávali plánovat si věci podle svého	2,34	0,28
Rodiče si našli čas na hru a vymyšlení nových zajímavých věcí	2,43	0,32
Rodiče na mě kladli velké nároky	2,53	0,30
Rodiče používali při mé výchově fyzické tresty.	2,92	0,30
Rodičům bylo jedno, co dělám	3,42	0,22
Zdroj: Distinkce a hodnoty 2008		

Vidíme, že respondenti reportují o výchovných stylech svých rodičů vcelku příznivě – nejnižší průměrné hodnoty a tedy nejvíce používané (pouze podle retrospektivních výpovědí respondentů samozřejmě) jsou ty, které vyjadřují orientaci rodičů na děti – emocionální i z hlediska dohledu a nenásilného výkonu autority nad nimi.

Kvůli zjednodušení analýzy a také zvýšení její reliability jsem na základě faktorové analýzy a také na základě teoretických úvah vytvořil tři výchovné styly „vyššího řádu“ - styl demokratické autority, styl autoritářský a konečně styl „výchovné lhostejnosti“.

Atmosféra v rodině

Proměnná „kvalita rodiny“ je konstruktem vytvořeným z několika proměnných zjišťujících vztahy mezi členy rodiny respondenta opět přibližně v době kdy mu bylo 14 let.

Zahrnuje zejména (ne)úctu kterou si členové rodiny navzájem projevují a míru komunikace a vzájemného emocionálního uspokojení.

Aktivita v rodině původu

Položka „aktivita v rodině původu“ byla zkonstruována na základě baterie zjišťující jakých aktivit se respondent zúčastňoval v době kdy mu bylo okolo 14 let a vyjadřuje jakousi míru celkové aktivity dítěte.

Normy chování

Normy jednání vyznačují hranice tolerovatelného v dané společnosti. Ve výzkumu Distinkce a hodnoty byla zařazena baterie zkoumající ospravedlnitelnost různých jednání. V následující tabulce jsou kromě průměrných hodnot za děti a rodiče (každá z položek byla hodnocena na škále 1-10, kde 1 je „nikdy není přijatelné“ a 10 zastupuje „vždy je přijatelné“) uvedeny i rozdíly mezi generací „děti“ a jejich rodičů a také korelace mezi nimi.

Tabulka 2: Normy chování z pohledu respondentů – „děti“

	Děti	Rodiče	Rozdíl D - R	Korelace mezi rodiči a děťmi
Denně užívat alkohol	2,87	2,38	0,49	0,37
Domácí násilí	1,51	1,29	0,22	0,30
Jako ženatý/vdaná (či jako nesezdaní partneři) mít milostný poměr	3,45	2,62	0,83	0,36
Lhát ve vlastním zájmu	3,69	3,21	0,48	0,40
Národnostní či etnická nesnášenlivost	3,36	-	-	0,41
Netřídit domovní odpad	4,49	-	-	
Potrat	4,94	4,54	0,40	0,41
Používat nelegální software	4,63	-	-	
Požadovat státní podporu a nemít k ní oprávnění	2,98	-	-	
Přijmout od někoho úplatek za výkon svých povinností	3,73	3,33	0,40	0,44
Řídit auto pod vlivem alkoholu	1,69	1,44	0,25	0,39
Šidit na daních, když je příležitost	3,65	3,00	0,65	0,36
Ukončit život nevléčitelně nemocného (euthanasie)	5,26	4,74	0,52	0,46
Užívat lehké drogy, např. marihuanu	2,25	1,59	0,66	0,39
Vítězit nad jinými lidmi za každou cenu	3,38	-	-	
Zdroj: Distinkce a hodnoty 2008				
Poznámka: čím vyšší je hodnota průměru, tím více je dané chování tolerováno				

Na základě faktorové analýzy jsem i tuto baterii redukoval na tři základní škály, vyjadřující různou míru tolerovatelnosti uvedených činů (viz tabulka 3).

Analýzy

V analýze mi jde o nalezení vztahů mezi výchovnými styly a dalšími charakteristikami rodiny v níž respondent vyrůstal na jedné straně a zastávanými normami na straně druhé. Nejdříve jsem vypočítal korelační koeficienty mezi zkoumanými fenomény a to při kontrole vlivu pohlaví a vzdělání respondenta.

Tabulka 3: Vztah mezi normami chování a podobou života v rodině původu respondenta.

	Kvalita rodiny v době dospívání	Aktivity v dětství	Rozhod rodičů do 16 let respondenta	Výchovný styl: demokratické autority	Výchovný styl: autoritářský	Výchovný styl: lhostejnost
Vážné trestné a trestuhodné činy	,13	,01	-,03	0,21	0,15	-0,11
Středně odmítané činy – překročení norem ve „veřejné sféře	,24	,12	-,11	0,26	0,10	0,07
Nejméně odmítané činy – legitimní ukončení života	,14	,11	-,03	0,12	0,04	0,05
Zdroj: Distinkce a hodnoty 2008						
Poznámka: použity jsou Pearsonovy korelační koeficienty						

Abych ověřil výsledky korelační analýzy (která zkoumá pouze vztahy mezi dvojicemi proměnných bez kontroly vzájemného vlivu všech proměnných) aplikoval jsem i analýzu regresní. Zde jako závisle proměnná vystupuje součtová normativní škála². Obě metody budu poté interpretovat společně.

Tabulka 4: Výsledky regresní analýzy

	Standardizované β koeficienty	Stat. významnost
Odborné zaměstnání	-0,02	0,68
Dělnické zaměstnání	-0,08	0,19
Pohlaví	-0,09	0,02

² Jednotlivé faktory norem chování jsou navzájem pozitivně zkorelovány, takže je možné pracovat se součtem položek za všechny normativní položky jako s ukazatelem jakési celkové normativnosti respondentů.

Respondent má stálého partnera/partnerku	-0,01	0,82
Respondent má děti	-0,03	0,40
Rozchod rodičů do 16 let respondenta	-0,04	0,33
Aktivity v dětství	-0,05	0,25
Velikost místa bydliště	0,00	1,00
Kvalita rodiny v době dospívání	0,18	0,00
Veřejná angažovanost	0,02	0,59
Vzdělání	-0,04	0,33
Výchovný styl: lhostejnost	0,06	0,08
Výchovný styl: demokratické autority	-0,24	0,00
Výchovný styl: autoritářský	-0,08	0,04
Zdroj: Distinkce a hodnoty 2008		
Poznámky: Podíl vysvětlené variability=14,5%		
závisle proměnnou je součtová škála norem. Tučně jsou vyznačeny proměnné, jejichž vliv je statisticky signifikantní		

„Normativnost“, tedy v podstatě zprůměrovanou míru netolerance respondentů k jednáním, která jsou sankcionována formálními či neformálními normami, posiluje nejvíce výchovný styl demokratické autority. Ve stejném směru, i když o poznání slaběji působí i autoritářská výchova, ovšem pouze autoritářská výchova ve smyslu poslušnosti a dodržování pořádku. Fyzické trestání má vliv opačný, tedy ve směru nižšího důrazu na dodržování norem u lidí, kteří takovou výchovou prošli. Výchovná lhostejnost má ne zcela jasně vymezený a směřovaný vliv. Ovšem lhostejnost ve smyslu souhlasu s výrokem „rodičům bylo jedno co dělám“ má vliv jednoznačně ve směru nižšího důrazu na dodržování norem. Lze tedy říci, že výchovná lhostejnost rodičů a také časté fyzické trestání dětí vedou k lhostejnosti respondenta ve vztahu k normám.

U jednotlivých typů norem se tento vliv projevuje s různou silou. Nejslabší je u interrupcí a euthanasie (zde silně působí jiné faktory nezařazené do prezentované analýzy, zejména religiozita respondenta). Nejsilnější je naopak u jednání, která můžeme zkusmo nazvat „porušení norem ve veřejné sféře“ – šizení na daních, lhaní ve vlastním zájmu, vítězení nad jinými za každou cenu atd.

Vliv ostatních proměnných zařazených do analýzy se při kontrole jejich vzájemného vlivu oslabuje pod hranici statistické významnosti, vyjma vlivu pohlaví, kdy ženy kladou na dodržování norem větší důraz než muži.

Závěry

Co je možné uvést jako závěr příspěvku? Samozřejmě v první řadě to, co je takto obecně řečeno málo překvapivé, tedy že na stylu výchovy a na prostředí ve kterém tato výchova probíhá záleží. Tento vliv se odehrává velmi silně jak na úrovni přímého, více méně vědomého působení rodičů na děti (výchovné styly), tak i na úrovni nepřímého a většinou nereflektovaného působení (atmosféra v rodině). Moje analýza ukazuje, že dobrá atmosféra v rodině, tedy především pozitivní komunikace mezi jejími členy a výchova, která vychází z toho, že dětem je nutno stanovit určité limity a dohlížet na ně, ovšem s tím, že současně je potřeba jim své nároky vysvětlovat a emocionálně je podporovat, posiluje důraz, který kladou respondenti na dodržování společenských norem.

Literatura

- Bengtson, V. T. Biblarz, R. Roberts, 2002. *How families still matter: A longitudinal study of youth in two generations*. Cambridge: CUP
- Čáp, J. J. Mareš. 2007. *Psychologie pro učitele*. Praha. Portál
- Hofstede, G. 2001. *Culture's consequences*. London. SAGE
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton. Princeton University Press
- Langmeier, J. D. Krejčířová, 1998. *Vývojová psychologie*. Praha. Grada
- Kohn, M. 1989. *Class and Conformity: A Study in Values*. Chicago. University of Chicago Press